

ATAD

Makale Türü: Çeviri
Geliş Tarihi: 23.03.2023
Kabul Tarihi: 29.05.2023

Article Type: Translation article
Submitted: 23.03.2022
Accepted: 29.05.2023

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1269550>

Celal ÖNEY¹

İslam İmgeleri: Amerikan Misyonerliği ve Arap Perspektifleri* **Deanna Ferree Womack****

Öz: Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Suriye ve Lübnan'ı da içine alan bir bölgesi olan, on dokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyılın başlarındaki Osmanlı Suriyesindeki ya da başka bir isimle bilinen Bilad-ı Şam'daki Protestan misyonlarının öyküsünü incelemektedir. Çalışma, Amerikan Suriye Misyonunun incelenmesini Avrupa-merkezli tarih yazımından uzaklaşarak ilk önce, Arap Protestanlığı ve Suriye'deki misyoner okulları hakkında son zamanlarda yapılan az sayıdaki araştırmalara katkıda bulunmakta ve ikinci olarak da, akademik olarak çok az ilgi görmüş olan Suriye misyonerlik tarihindeki İslam ve Hristiyan-Müslüman ilişkilerine odaklanmaktadır. Müslümanların, bölgedeki Protestan misyonerlik faaliyetlerin din değişimi tekliflerine direndiklerinde bile bu tarihte aktif bir rol oynadıklarını savunan makale, Amerikan ve Suriye Protestan cemaatinin yayınlarındaki İslam imgelerinin yanı sıra Suriyeli Müslümanların misyonerlik faaliyetlerine yöneltmiş oldukları bakış açısını da ele almaktadır. Çalışma, Suriyeli Hristiyan ve

¹ Doç.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, c.oney@alparslan.edu.tr,
ORCID <https://orcid.org/0001-5034-5056>

* Çalışmanın orijinal künyesi: Deanna Ferree Womack, "Images of Islam: American Missionary and Arab Perspectives", *Studies in World Christianity*, Volume 22 Issue 1, Page 22-36, ISSN 1354-9901 Available Online Mar 2016, (<https://doi.org/10.3366/swc.2016.0135>)

** Deanna Womack, Atlanta, Georgia'daki Emory Üniversitesi Candler Teoloji Okulu'nda Dinler Tarihi ve Çok Dinli İlişkiler alanında Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Kendisi, Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria (Edinburgh University Press, 2019) ve Neighbors: Christians and Muslims Building Community (Westminster John Knox Press, 2020) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca Philip Forness ile birlikte Edinburgh University Press'in Orta Doğu Hristiyanlığı (Middle Eastern Christianity) kitap serisinin editörlüğünü de yapmaktadır.

Celal ÖNEY

İslam İmgeleri: Amerikan Misyonerliği ve Arap Perspektifleri

Deanna Ferree Womack

Müslüman entelektüeller arasındaki dinler arası işbirliğine ve birçok Suriyeli Protestan yazarın İslami geleneğe gösterdiği saygıya işaret ederek, Ortadoğu'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında doğuştan gelen çatışma varsayımlarını da sorgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam, Protestan misyonları, Arap Hıristiyanları, Suriye, Lübnan, Osmanlı İmparatorluğu, Arap edebi Rönesansı

Images of Islam: American Missionary and Arab Perspectives

Abstract: This article examines the story of Protestant missions in nineteenth- and early twentieth-century Ottoman Syria, a region of the Ottoman Empire that included present day Syria and Lebanon. It moves the study of the American Syria Mission away from Euro-centric modes of historiography, first, by adding to the small body of recent scholarship on Arab Protestantism and mission schools in Syria. Second, it focuses on Islam and Christian-Muslim relations in Syrian missionary history, a topic that has received little scholarly attention. Arguing that Muslims played an active part in this history even when they resisted missionary overtures, the article considers the perspectives of Syrian Muslims alongside images of Islam in American and Syrian Protestant publications. By pointing to the interreligious collaboration between Syrian Christian and Muslim intellectuals and the respect many Syrian Protestant writers exhibited for the Islamic tradition, this article questions assumptions of innate conflict between Muslims and Christians in the Middle East.

Keywords: Islam, Protestant missions, Arab Christians, Syria, Lebanon, Ottoman Empire, Arabic literary renaissance

Giriş

Misyonerlik tarihi, yalnızca gönderen ve alan toplumlar arasında değil, amaçları, mücadeleleri, başarıları ve aynı sahnede birlikte oynayan birden fazla aktör arasındaki bir temas, karşılaşma ve etkileşim hikâyesidir. Avrupa-merkezli tarih yazımı kalıpları ve Avrupalı-Amerikalı misyonerlerin çok sayıdaki yazıları, genellikle bu dinamik gerçeğin üstünü örtmektedir. Yakın zamana kadar misyoner sesleri, 1820'lerde Osmanlı Suriyesinde (modern Suriye ve Lübnan'ı içeren bir bölge) kurulan Orta Doğu'daki ilk Amerikan Protestan misyonunun öyküsüne hâkimdi. Suriyeli Protestanların ve misyon okulu mezunlarının tarihini vurgulayan çalışmalarda, Ussama Makdisi, Ellen Fleischmann ve Christine Lindner², misyonerlerin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki destekçileri

² Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008); Ellen L. Fleischmann, 'Lost in Translation: Home Economics and the Sidon Girls' School of Lebanon, c. 1924-1932', *Social Sciences and Mission* 23 (2010): 32-62; Fleischmann, 'Living in an "Isle of Safety": The Sidon Female Seminary in World War I,

için ürettikleri yıllık raporlara ve yayınlara dayanan bu geleneksel tarihyazımsal güveni incelemeye aldılar. Misyoner söylemlerini sorgulamaya yönelik bu kaymaya rağmen, Amerikan-Suriye misyoner karşılaşmasındaki seslerin çoğulluğunu İslam ve Hristiyan-Müslüman ilişkilerini dikkate alan çok az çalışma bulunmaktadır³.

İslam'dan Hristiyanlığa geçişin yasal olarak yasaklandığı Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında imparatorluktaki yeni Protestan kilisesi üyelerinin çoğu, Rum Ortodoks, Maruni, Melkit, Kıpti ve Ermeni Ortodoks gelenekleri dâhil olmak üzere Hristiyan kökenliydi. İmparatorluğun, Müslümanlar için koymuş olduğu bu yasaktan dolayı Suriye'de o kadar az Müslüman Protestanlığa geçti ki, bu konunun literatürüne katkı yapan akademisyenler hep Amerikan misyonerlerinin 'Ortadoğunun başarısız fethinden' söz ettiler⁴. Bu görüş, Suriyeli Müslümanlarla misyonerin karşılaşmasının bu kadar az ilgi görmesinin nedenlerinden biridir. Bununla birlikte, kamu din değiştirmelerine ve kilise üyeliği istatistiklerine dar bir şekilde odaklanmak, Müslümanların kültürel dönüşüm veya Hristiyan inançlarının seçici bir şekilde uyarlanması yoluyla daha muğlak dini değişim biçimleri yaşama olasılığını göz ardı eder⁵. Dahası, Beth Baron'un Mısır'daki misyonerlik yetimhaneleriyle ilgili çalışmasında gösterdiği gibi, Müslümanlar, Hristiyan misyonerlerin ilerlemelerine karşı çıktıklarında bile misyoner karşılaşmasının aktif bir parçasıydılar⁶.

Bu çalışmada, Müslüman entelektüellerin, Suriyeli Protestanların ve ABD'deki (American Missionaries of the Board of Foreign Missions of the Presbyterian

Jerusalem Quarterly 56 and 57 (2013/2014): 40–51; Christine B. Lindner, 'Rahil 'Ata al-Bustani: Wife and Mother of the Nahda', in *Butrus al-Bustani: Spirit of the Age*, ed. Adel Beshara (Melbourne: IPhoenix, 2014), 49–67; Lindner "'Making a way in to the heart of the people": Women in the Early Protestant Church in Beirut', *NEST Theological Review* 32: 2 (2011): 71–96.

³ Suriye'deki İslam'ın erken dönem Hristiyan misyonerlik hakkındaki imgelerine değinen bir istisna için bkz.:Christine Leigh Heyrman, *American Apostles: When Evangelicals Entered the World of Islam* (New York: Hill and Wang, 2015), 19–43.

⁴ Makdisi, *Artillery of Heaven*, 215.

⁵ Heather J. Sharkey, 'Introduction: The Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters', in *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia*, ed. Heather J. Sharkey (Syracuse: Syracuse University Press, 2013), 2; Sharkey, 'Ambiguous Conversions: The Selective Adaptation of Religious Cultures in Colonial North Africa', in *Religious Conversions in the Mediterranean World*, ed. Nadia Marzouki and Olivier Roy (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 77–97.

⁶ Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford: Stanford University Press, 2014), xi.

Church) Presbiteryen Kilisesi Yabancı Misyonlar Kurulu'ndaki Amerikalı misyonerlerin yazılarındaki İslam ve Müslüman-Hıristiyan ilişkileri imgelerini ele alırken, Baron'un Osmanlı Suriyesindeki Amerikan misyoner girişimine yaklaşımını uyguluyorum⁷. Bu araştırma, Amerikalı misyonerlerin ve Suriyeli Protestanların bakış açılarının, söz konusu Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerine geldiğinde önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Arapça birincil kaynakları kullanarak, bu çalışma Ortadoğu'daki misyon tarihini yerel Müslümanlar ve Hıristiyanlar açısından incelemenin önemini vurgulamaktadır⁸. Çalışma, aynı zamanda, geçmişin misyonerlik söylemlerine ve Ortadoğu'daki Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilkel bir gerilime dair mevcut varsayımlara meydan okuyan, İslam üzerine Suriyeli Protestan yazımının gözden kaçan bir türünü de içermektedir.

On dokuzuncu yüzyılda Lübnan ve Suriye'nin Arapça ve Ermenice konuşan sakinlerine Suriyeliler deniyordu ve bu topluluk üç kıtaya yayılan çok etnisiteli ve çok dinli Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşıyorlardı. 19. yüzyıl, Osmanlı Arapları, Türkler, Ermeniler, Bulgarlar ve padişahın İstanbul'daki diğer tebaası için hızlı bir sosyo-kültürel değişim dönemi idi. İmparatorluk reformları, eğitimdeki gelişmeler ve matbaadaki ilerlemeler, Osmanlı Arap eyaletlerindeki entelektüel hayatı dönüştüren bir Arap edebi Rönesansına (veya Nahda) yol açtı. Bu tür değişiklikler Beyrut'ta 1870'te, şehirde önde gelen ve edebi-bilimsel dergiler yayımlayan Suriyeli Protestan aydınlardan olan matbaa sahipleri arasında belirgindi⁹. Beyrut'ta ilk matbaalardan birini kuran Amerikan Suriye Misyonu, Nahda'nın bir parçasıydı ama kendi iddialarının aksine bu Arap Rönesansının öncüleri misyonerler değildi. Aksine, Arap basınının gelişmesi ve gazetelerin, dergilerin, romanların ve Arap bilim adamlarının sayısının artması kısacası Arap entelektüel hayatının ileriye doğru ivmelenmesi, tüm dinsel geçmişlerden gelen Suriyelilerin ortak başarısıydı. Arap Rönesansının (Nahda) oluşum sürecinde Suriyeli entelektüellerin üretmiş olduğu yazınsal faaliyetler,

⁷ 1870'te Presbiteryen Kurulu, Amerikan Suriye Misyonu'nun denetimini (American Boards of Foreign Missions) Amerikan Yabancı Misyonlar Komiserleri Kurulu'ndan devraldı. Bu tarih için bkz. Deanna Ferree Womack, 'Conversion, Controversy, and Cultural Production: Syrian Protestants, American Missionaries, and the Arabic Press, ca. 1870-1915' (PhD diss., Princeton Theological Seminary, 2015), 1-4, 113-14.

⁸ Aksi belirtilmedikçe, Arapça metinlerden yapılan tüm çeviriler bana aittir ve Yvonne Roman'ın yardımıyla yapılmıştır.

⁹ Womack, 'Conversion, Controversy, and Cultural Production', 162-71

Osmanlı Suriyesindeki Protestan Amerikalı misyonerlerin, kendi ülkelerindeki okuyucularına misyonerlik alanındaki faaliyetleri ve misyonerlik görevlerini yerine getirdikleri bölgelerde yaşayan halklar hakkında ilettikleri bilgilere gerekli bir ek ve düzeltme sağlıyordu.

Misyonerlerin yanı sıra Suriyeli Hıristiyan ve Müslümanların bakış açılarını ele alırken, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında İslam hakkında Beyrut'ta ortaya çıkan iki tür yazın türünü ele alacağım. Bunlardan ilk kategoride yer alan dini polemiktir. Misyoner meslektaşları gibi, Suriyeli Protestanlar da günah çıkarma, af dileme (Apologetic) ve Müjdecî (Evangelist) literatür yazdılar ve Arap basınının sayfalarında Katolik, Ortodoks ve Müslüman yazarlarla teolojik tartışmalar yürüttüler. Bununla birlikte, yerel Suriyeli misyonerler, dini tartışmalarda Amerikan Protestan misyoner ortaklarından daha incelikli bir yaklaşım benimsediler. Nahda edebiyatını -Arapça yayının ikinci kategorisi olan- incelememde göstereceğim gibi, birçok Suriyeli Protestan entelektüel, Arap-İslam kültürünü kişisel kimlikleri ve modern Suriye toplumu vizyonları için temel bir unsur olarak benimsemek için daha da ileri gitti. Protestan Arap entelektüellerin yazın hayatında ortaya koymuş olduğu bu ses, Osmanlı Suriyesi'ndeki Amerikan Protestan misyonerlerin zihinlerinde yer alan İslam imgelerine karşı güçlü bir karşıt nokta (counterpoint) sunuyordu.

Uzun yıllar Suriye'de misyonerlik görevini sürdüren Amerikalı misyoner Henry Harris Jessup (1832-1910), misyon destekçilerinin İslam ve Osmanlı devleti hakkındaki görüşlerini şekillendirmek için Amerikan Suriye Misyonunun diğer tüm üyelerinden daha fazlasını, raporlarında, halka açık konuşmalarında ve elli yıllık misyonerlik hizmeti sırasında yayınladığı kitaplarında yaptı¹⁰. Bu Presbiteryen¹¹ misyoner, sözde 'İslam'ın havarisi' Samuel Zwemer¹² kadar uluslararası bir şöhrete sahip olmasa da, Jessup adlı misyoner, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Müslümanlara yönelik misyonlar için artan Protestan heyecanına katkıda bulunmuştur. Ussama Makdisi, Samir Khalaf ve Thomas Kidd, Jessup'u kılıçla ilerleyen, kadınları ezen ve rasyonel düşünceyi reddeden

¹⁰ Thomas Kidd, *American Christians and Islam: Evangelical Culture and Muslims from the Colonial Period to the Age of Terrorism* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2009), 48-53; Samir Khalaf, *Protestant Missionaries in the Levant: Ungodly Puritans, 1820-60* (London/New York: Routledge, 2012), 86-93.

¹¹ Presbiteryen kelimesi Türkçe'de "rahipçi", İngiliz kilisesinde piskopos hiyerarşisini reddeden mezhep" anlamına gelir.

¹² J. Christy Wilson, *Apostle to Islam: A Biography of Samuel M. Zwemer* (Grand Rapids: Baker, 1952); Kidd, *American Christians and Islam*, 58-74.

bir din olarak dar bir İslam görüşü aktardığı için eleştirmiştir¹³. Bu tür sert genellemeler yayınlamasına rağmen, misyoner Jessup'un Suriye'deki Kamil Abdul Masih adlı genç mühtedi gibi Müslümanlarla olan etkileşimlerinde hassasiyet gösterdiğini ve bu deneyimli misyonerin Suriye'ye daha sonra gelecek olan gönüllü misyonerler arasında kendileri için bir baba figürü haline geldiğini belirtmek önemlidir¹⁴. Jessup, yazılarında ayrıca reform yanlısı Müslüman entelektüellerin ilmi kazanımlarını kabul etmiş ve İslam'ın Hıristiyanlık öğretileriyle paralel olduğunu düşündüğü, Tanrı'nın birliğine inanç, İncil'e saygı ve putperestliğin reddi gibi 'olumlu' yönlerini sıralamıştır¹⁵. Ancak bu tür örneklere rağmen misyonerler İslam'ı 'insanların kurtuluşuna yönelik herhangi bir hükümden yoksun' bir din olarak görmeye devam etmiştir¹⁶. Jessup ayrıca Osmanlı yönetiminin 'Türk despotizmini' Müslümanların din değiştirmesinin önündeki başlıca engel olarak tasvir etmekten de geri durmamıştır¹⁷.

Bu görüşler Jessup'un uzun kariyeri boyunca değişmeden kaldı. Jessup'ın, İslam üzerine ilk önemli yayını olan *Müslüman Misyonerlik Sorunu* (The Mohammedan Missionary Problem - 1879) adlı eserden on yıllar sonra, 1906'da düzenlenen bir misyoner konferansında şöyle diyordu: "Hıristiyanlıktan ödünç alınan İslami doktrinleri onaylamak için çok şey söylenebilir, ancak hayati doktrinsel hatalar ve özellikle kadının aşağılanması gibi yozlaştırıcı sosyal ve ahlaki öğretiler, düşünceli bir Hıristiyan'ın İslam'dan memnun olmasına izin vermeyecek kadar büyüktür"¹⁸. Bu tür yargılar Jessup'un kişisel yazışmalarında da sürekli olarak yer almaktadır. Örneğin Jessup, İngiliz misyon destekçisi ve oryantalist akademisyen William Muir'e yazdığı özel mektuplarda, Hıristiyan edebiyatını okuyan ve takdir eden 'aydınlanmış' Müslümanlardan övgüyle bahsetmiş, ancak aynı zamanda 'Müslüman halkın fanatizmine ve hükümetin korkunç öfkesine'

¹³ Ussama Makdisi, *Faith Misplaced: The Broken Promise of U.S.–Arab Relations: 1820–2001* (New York: Public Affairs, 2010), 48–50; Makdisi, *Artillery of Heaven*, 165–71, 215; Khalaf, *Protestant Missionaries*, 86–93; Kidd, *American Christians and Islam*, 48–9.

¹⁴ Henry Harris Jessup, *The Setting of the Crescent and the Rising of the Cross or Kamil Abdul Messiah: A Syrian Convert from Islam to Christianity* (Philadelphia: Westminster Press, 1898).

¹⁵ Henry Harris Jessup, *The Mohammedan Missionary Problem* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1879), 58–106.

¹⁶ *Ibid.*, 14–15.

¹⁷ Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 1 (New York: Fleming H. Revell, 1910), 4, 41.

¹⁸ Henry Harris Jessup, 'Introductory Paper', in *The Mohammedan World of To-day, Being papers read at the First Missionary Conference on behalf of the Mohammedan World held at Cairo April 4th–9th, 1906*, ed. S. M. Zwemer, E. M. Wherry and James L. Barton (New York/London: Fleming H. Revel, 1906), 18.

de değinmiştir¹⁹. Jessup, 1856'dan 1910'daki ölümüne kadar Amerikan Suriye Misyonunun önde gelen bir üyesi, Beyrut merkez istasyonunun başkanı ve misyonun yazışma sekreteri olarak Suriye'deki diğer Amerikalı misyonierlerin görüşlerini temsil etti ve onları etkiledi. Yirminci yüzyılın başlarında, W. H. Temple Gairdner (Mısır'daki Kilise Misyonier Topluluğundan) gibi misyonierler, İslam'ı Hıristiyanlık tarafından tamamlanmış bir hakikat dini olarak daha takdir edici bir bakış açısıyla ele alacaklardı. Ancak Suriye'de Jessup, İslam'la ilgili misyonierlik konuşmalarına hakim oldu ve İslam'a ilgi duyan meslektaşları da genellikle Jessup'un bu görüşlerini destekledi²⁰.

Ancak bu karşılaşmadaki (misyonierlerin Müslümanlar ile buluşması) tek sesler misyonierler değildi. Suriyeli Protestanlar İslam'a, rakip bir dini geleneğin misyonierce benimsenmesinin ötesine geçen alternatif yaklaşımlar sunmuşlardır. Bu durum, yirminci yüzyılın başlarında yazıları İslam dünyasındaki misyonierler arasında büyük beğeni kazanan, Rum Ortodoksluğundan dönme ve Protestan Suriye Misyonu çalışanı olan yerli Yusif 'Atiya gibi müjdeciler (Evangelist) için bile geçerliydi. Atiya'nın ilk ve en ünlü yayını, 1893 yılında basılan *Tatlı İlk Meyveler* (el-Bakura eş-Şahiyye) adlı müjdecî bir romandı²¹. Henry Jessup Arapça el yazmasını William Muir'e göndermiş, o da İngilizceye çevirmiş ve Londra'daki Religious Tract Society'den metnin Leipzig'deki bir matbaada Arapça olarak anonim bir eser olarak basılması için fon sağlamıştır. Roman kısa sürede Türkçe, Farsça, Urduca ve Çinceye çevrilerek Atiya'yı o dönemin en çok okunan Protestanlığı savunan Arap savunucularından biri haline getirdi, ancak adı, okuyucular tarafından bilinmiyordu²².

Tatlı İlk Meyveler adlı roman (Sweet First-Fruits), Şam'da Müslümanların Hıristiyanlığa geçişini kurgusal bir şekilde anlatıyordu. Romanda, Atiya'nın karakterlerinin Hıristiyanlıkla karşılaştığı savunucu, merkezi Müslüman figür olan Şeyh Ali'ye müjdecî (evangelistic) bir mektup gönderen ancak bunun

¹⁹ Henry H. Jessup to Sir William Muir, 4 February 1891: Henry Harris Jessup Papers, Record Group 117-4-11, Day Missions Library Special Collections, Yale Divinity School, New Haven, Connecticut [hereafter YDS].

²⁰ Abdul Latif Tibawi, *American Interests in Syria, 1800-1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work* (Oxford: Clarendon Press, 1966), 256-7, 269-70.

²¹ [Yusif 'Atiya], *al-Bakura al-Shahiyya fi al-Riwayat al-Diniyya* (Leipzig, 1893). The English version is William Muir, trans., *Sweet First-Fruits: A Tale of the Nineteenth Century on the Truth and Virtue of the Christian Religion* (London: Religious Tract Society, 1893).

²² Samuel M. Zwemer, 'Arabic Controversial Literature for Moslems', *The Missionary Review of the World* 24: 10 (October 1901): 735; Isaac Mason, 'Christian Literature Chinese Moslems', *The Moslem World* 10: 2 (April 1920): 167.

dışında hikâyeye girmeyen Suriyeli bir Hristiyan'dı. Batılı misyonerlerin de romanda yer almaması dikkat çekicidir. Böylece Atiya, Müslümanların Hristiyanlıkla müjdelenmesinde birincil etkenin Amerikalı ya da Arap bir Hristiyan'ın değil, Tanrı'nın sözünün kendisi olduğunu romanda aktarmıştır. Nahda'nın açık entelektüel tartışma ruhunu yansıtan Şeyh Ali ve on bir arkadaşı, birlikte İncil ve Kuran üzerinde çalıştılar, sorular sordular ve biri hariç hepsi İncil'in hakikatini kabul edene kadar birbirleriyle tartıştılar²³. Roman boyunca vicdan özgürlüğüne ve rasyonel tartışmaya yaptığı vurguyla Atiya, mesajı için ideal kitesini ifşa etmiştir: İslam geleneğinin açıklayamadığı sorulardan rahatsız olan, samimi bir inanca sahip, hakikati arayan Müslümanlar. Romanda Şeyh Ali ve arkadaşları, Atiya'nın Müslüman okuyucularının örnek alması gereken modeller olarak düşünülmüştür.

Ancak bunlar Müslüman muhatapların kurgusal anlatımıydı ve bu tür karakterizasyonların gerçekte ne kadar doğru olduğunu düşünmek önemlidir. Henry Jessup'a göre Yusuf Atiya, Atiya'nın papaz ve müjdeciler olarak çalıştığı Suriye'nin Trablus şehrinde bir âlim ve eğitimci olan Hüseyin el-Cisr'in (1845-1909) yakın bir tanıdığıdır²⁴. Kahire'deki El Ezher Üniversitesi'nde eğitim gören Cisr, daha sonra Trablus'a dönerek ulusalcı bir İslam okulu kurdu. Aynı zamanda şehrin ilk gazetesi olan Jaridat Tarabulus al-Sham'ın (Trablus Gazetesi, 1893'te kuruldu) editörlüğünü yaptı ve bu gazetede tüm dini mezheplerden Suriyelileri, Batı etkisi karşısında birlik olmaya çağırdı²⁵. Modern eğitimin ve rasyonel düşüncenin değerini kabul eden bir Nahda entelektüeli olarak Cisr'in "Atiye veya Trablus'taki diğer Hristiyanlarla" din meselelerini tartışmış olması muhtemeldir. Cisr'in öğrencilerinden biri olan ve önde gelen İslam reformisti Muhammed Raşid Rida, Protestan müjdecilerle yaptığı bu tür görüşmelerle

²³ Muir (trans.), *Sweet First-Fruits*, 35–59.

²⁴ Henry H. Jessup to Sir William Muir, 4 February 1891: YDS 117-4-11; Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 222–4.

²⁵ Dorothe Sommer, *Freemasonry in the Ottoman Empire: A History of the Fraternity and Its Influence in Syria and the Levant* (London: I.B. Tauris/New York: Palgrave Macmillan, 2015), 50, 167. Cisr'in yazıları ve eğitim çalışmaları hakkında bkz: Martin Strohmeier, 'Muslim Education in the Vilayet of Beirut, 1880–1918', in *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah (Kirkville, MO/Lanham, MD: Thomas Jefferson University Press, 1993), 215; Marwa Elshakry, *Reading Darwin in Arabic, 1860–1950* (Chicago: University of Chicago Press, 2014), 131–59; Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, 223.

tanınıyordu²⁶. Rida'nın Hıristiyan yazarlarla yaptığı yayın alışverişlerinin çoğu Kahire'ye göç ettikten ve el-Manar (Deniz Feneri) adlı dergisini kurduktan sonra gerçekteymiş olsa da, Rida Trablus'ta yaşadığı dönemde Amerikan misyonunun kitapçılarını ziyaret etmiş ve Protestan edebiyatını okumuştur²⁷. Rida, Cısır ve Trablus'taki diğer Müslüman entelektüeller, Atiya'nın kitabındaki karakterlerin prototipleri olabilirler; tıpkı Şeyh Ali ve arkadaşlarını mahkemesinde inançlarına özgürce tanıklık etmeleri için davet eden ve onların argümanlarına cevap veremediğini gören Şam kadısı gibi²⁸.

Ancak Kadı'nın aksine, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarındaki İslam reformcuları, Atiye gibi Hıristiyan savunucularını çürütmek için İncil, Hıristiyan edebiyatı ve Batı bilimi üzerine yaptıkları çalışmaları kullandılar. Raşid Rida'nın yirminci yüzyılın başlarında misyonerlere ve Arap Hıristiyan müjdecilere verdiği tepkiler, Bilim ve Medeniyet Arasında İslam ve Hıristiyanlık (el-İslam ve'n-Nasraniyye ma'a'l-İlm ve'l-Medeniyye) kitabını yazan Mısırlı hocası Muhammed Abduh'un (1849-1905) çalışmalarını örnek almıştır²⁹. Abduh ve Rida, Alman Pietist misyoner Karl Gottlieb Pfander ile tartışmasının ardından Hintli âlim Rahmetullah el-Kayravi tarafından yazılan İzhar el-Hak (Hakikatin İspatı) gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda popüler hale gelen daha önceki Müslüman risaleleri üzerine inşa ettiler³⁰. Yüzyılın başlarında Suriye ve Mısır'da bu tür tartışmalı literatürün büyümesine katkıda bulunan Muhammed bin Tahir el-Tannir, 1912'de Beyrut'ta Hıristiyan Dininde Putperest Öğretiler (el-'Aka'id el-

²⁶ Simon A. Wood, 'Researching "The Scripture of the Other": Niqula Ghabriyal's *Researches of the Mujtahids* and Rashid Rida's Rejoinder', *Comparative Islamic Studies* 6: 1-2 (2010): 181-216; Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity: A Critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and His Associates (1898-1935)* (Leiden/Boston: Brill, 2009).

²⁷ Dyala Hamzah, 'From 'ilm to Sihafa or the Politics of the Public Interest (*maslaha*): Muhammad Rashid Rida and His Journal al-Manar (1898-1935)', in *The Making of the Arab Intellectual: Empire, Public Sphere and the Colonial Coordinates of Selfhood*, ed. Dyala Hamzah (New York: Routledge, 2013), 94.

²⁸ Muir (trans.), *Sweet First-Fruits*, 115-53.

²⁹ Simon Wood, *Christian Criticisms, Islamic Proofs: Rashid Rida's Modernist Defense of Islam* (Oxford: Oneworld Publications, 2008), 13-16.

³⁰ Avril A. Powell, 'Maulana Rahmat Allah Kairanawi and Muslim-Christian Controversy in India in the Mid-19th Century', *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1976): 61-3. Pfander'le yaptığı ve Müslüman âlimin kazandığı meşhur münazaradan sonra Kayravanî önce Mekke'ye, ardından da İstanbul'a gitmiş ve 1864'te İzharü'l-Hak'ın ilk cildini yayımlamıştır. Ayrıca bakınız: Powell, *Muslims and Missionaries in Pre-mutiny India* (Richmond: Curzon, 1993), 226-62; Ryad, *Islamic Reformism*, 214, 216.

Vataniyye fi el-Diyana el-Nasraniyye) kitabını yayınladı³¹. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nden mezun olan Tannir, metni "misyonerlere ve Yirminci Yüzyılın Haçlılarına" ithaf etmiş ve çürütmeye çalıştığı misyoner yayınları arasında Sweet First-Fruits ve Yusuf Atiya'nın daha sonra yazdığı The Torch of Guidance (Misbah al-Huda ila Sir al-Fida) adlı risaleden bahsetmiştir³². Atiya ve diğer Protestan müjdecilerin Kuran'ın İncil'in³³ tüm öğretilerini desteklediğine dair iddialarına karşılık olarak Tannir, Hıristiyan tarihi ve çok tanrılı dinler üzerine İngilizce yayınları kullanarak Hıristiyan kutsal metinlerinin çocuk doğuran tanrı ve tanrıçalara dair pagan inançları tarafından bozulduğunu iddia etti. Böylece, tarihsel İsa, Kuran'ın da belirttiği gibi, İncil'de Allah'ın saf vahyini getirirken, insan hatası, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna dair yanlış Hıristiyan inancına yol açmıştır³⁴. Tannir'in çalışması, al-Manar'daki argümanlarını destekleyen Raşid Rida da dâhil olmak üzere Müslüman âlimlerin gözdesi haline geldi³⁵. Kitabın yeni bir grup Müslüman 'reformcu' arasında popüler olması Suriye'deki Amerikalı misyonerlerin dikkatini çekti ve Samuel Zwemer'in dergisi *The Moslem World*, kitap hakkında bir inceleme ve İran'daki İngiliz misyoner-araştırmacı ve Müslümanlar için müjdecî (Evangelist) literatürün çevirmeni William St. Clair Tisdall'ın daha uzun bir makalesini yayınladı³⁶. Tisdall, Protestan misyonerlere Tannir'in çalışmasına verecekleri yanıtta yol göstermeyi amaçlarken, Müslüman âlimin kitabına yönelik esaslı bir eleştiriyi Arapça olarak yayınlayan kişi Suriyeli Cizvit Papaz Luwis Shaykhu (1859-1927) olmuştur³⁷. Shaykhu'nun bu konuya dâhil olması, Batılı Protestan misyonerlerin Müslümanlar için kendi dini materyal üretimlerine özel bir önem vermelerine rağmen, tüm mezheplerden Suriyeli Hıristiyanların Osmanlı'nın son

³¹ Muhammad Tahir al-Tannir, *Al-'Aqa'id al-Wathaniyya fi al-Diyana al-Nasraniyya* [The Idolatrous Doctrines in the Christian Religion], ed. Muhammad Sharqawi (Beirut: 1912/Cairo: 1993).

³² Ibid., 7, 50–1. Bakınız: William Muir (trans.), *The Torch of Guidance to the Mystery of Redemption* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1900).

³³ Muir (trans.), *Sweet First-Fruits*, 31–45, 129. 32

³⁴ Tannir, *Al-'Aqa'id*, 14–19, 53, 105–8, 219.

³⁵ Ryad, *Islamic Reformism*, 57–61, 127.

³⁶ W. St. Clair Tisdall, 'The Latest Muhammadan Mare's Nest', *The Moslem World* 3: 1 (October 1913): 407–15.

³⁷ Ryad, *Islamic Reformism*, 97.

dönemlerinde Müslüman âlimlerle süregelen tartışmalı kitap ve risale alışverişine katıldıklarını ortaya çıkarmıştır³⁸.

İslam'ın İmgeleri: Nahda Yazarları

Nahda döneminde Suriyeli Hıristiyanların İslam'la ilişkiye geçmesinin tek yolu dini tartışmalar değildi. Teolojik tartışma alanının dışında, bu Arap Rönesansının (Nahda) öncü entelektüelleri - ki bunların çoğu Protestandı - modernleşme ve reform üzerine söylemler yayınlarken, Arap-İslam geçmişinden de ilham aldılar. Bu entelektüellerden biri de Amerikalı misyonerlerle birlikte çalışan, Protestanlığa geçmiş bir Maruni olan Butrus al-Bustani'dir. Avrupa'nın siyasi ve ekonomik başarısının Batı'nın İslam medeniyetinden aldığı bilim ve teknoloji üzerine inşa edildiğini savunan Bustani, tüm dini cemaatlerden Suriyelilerin aynı toprakları, dili ve ortak kültürel mirası paylaşan tek bir halk olarak birbirlerini kucaklamaları çağrısında bulundu³⁹. Bustani ve diğer Suriyelilerin yazdığı kitap ve makalelerde ve Beyrut'un edebiyat salonlarında, Arapça konuşan Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi entelektüeller modern bir Suriye vatanında birlikte yaşamayı hayal ettiler. Ayrıca, daha geniş Suriyeli topluluğu içinde eğitim ve sosyal kalkınmayı teşvik etmek için birlikte çalıştılar.

Kadınlar bu modern edebiyat ve eğitim Rönesansının öncüleri ve aktivistleri arasındaydı ve önemli bir kısmı Amerikalı misyonerlerin ve Suriyeli din değiştirenlerin birlikte kurdukları Arap Protestan kiliselerinin üyeleriydi. Ortadoğu'da kadınlara yönelik muameleye ilişkin Oryantalist algılar aksini düşündürse de, Suriyeli Protestan kadınların on dokuzuncu yüzyılın sonlarında American Mission Press'te yayınladıkları yazılar genellikle İslam geleneğine yönelik takdirlerini ifade ediyordu. Bu Hıristiyan kadınlar, Ortaçağ Bağdat'ında İslam bilim ve felsefesinin altın çağını kendi miraslarının bir parçası ve kendi edebi çalışmaları için bir itici güç olarak sahiplendiler. Protestan bir öğretmen ve gazeteci olan Rujina Shukri, 1888 yılında Beyrut'ta Amerikan misyonunun kadınlar için açtığı okulda Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi ailelere yaptığı mezuniyet konuşmasında bu noktaya değinmiştir. Bilgiye ulaşmak için kitap

³⁸ Shaykhu'nun bu tür diğer değış tokuşlara katılımı hakkında bknz. Ryad, *Islamic Reformism*, 96-102.

³⁹ Butrus Abu-Manneh, 'The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus al-Bustani', *International Journal of Middle East Studies* 2 (1980): 292-3; Stephen Paul Sheehi, 'Inscribing the Arab Self: Butrus al-Bustani and Paradigms of Subjective Reform', *British Journal of Middle Eastern Studies* 27: 1 (2000): 13-14. Bustani hakkında, ayrıca bknz. Makdisi, *Artillery of Heaven*, 141-213; Beshara (ed.), *Butrus al-Bustani: Spirit of the Age*.

Celal ÖNEY

İslam İmgeleri: Amerikan Misyonerliği ve Arap Perspektifleri
Deanna Ferree Womack

okumanın önemini vurgulayan Shukri, Abbasi Halifesi Harun Reşid'in ve Konstantinopolis'teki Bizans egemenliğine son veren on beşinci yüzyıl Osmanlı Türk fatihi Sultan İkinci Mehmed'in büyük kütüphanelerini övdü. Shukri'nin Amerikan misyonununun Arapça süreli yayını el-Neşra el-Uşbu'yye'de (Haftalık Bülten) yayınlanan konuşma metni, Suriyelilerin erken İslam dönemindeki kadim 'bilgi ve medeniyet köklerini' öven bir şiiri de içeriyordu⁴⁰. Beyrut'taki American Mission Press'te yayınlanan en-Neşra el-Uşbu'yye misyonerler tarafından yönetilmiş ancak neredeyse tamamen Suriyeli Protestanlar tarafından yazılmış ve düzenlenmiştir.

Amerikalı misyonerlerin İngilizce yayınlarında sık sık 'Türk despotizmine' atıfta bulunmalarının aksine, Rujina Shukri ve birçok Suriyeli Protestan Arap basınını, Arap Hıristiyanların geliştirebileceği dini çeşitliliğe sahip bir imparatorluğun lideri olarak Osmanlı Sultanına sadakati, teşvik etmek için kullandı. Shukri, açılış konuşmasını, dinleyicilerini 'büyük (Sultan) Abdülhamid'i yaşatmak için merhametli Tanrı'ya dua ve yakarıyla avuçlarını kaldırmaya' çağırarak bitirdi⁴¹. Aynı Arapça dergide yayınlanan 'Çalışkanlık ve Azim' başlıklı makalesinde öğretmen Maryam Zakka da çalışmasını Osmanlı hükümdarı için benzer övgü dolu sözlerle bitirmiştir⁴². Nahda'nın bir başka ünlü Protestan kadını olan Hannah Kurani (1870-1898), 1891 yılında görgü kuralları ve sosyal alışkanlıklar üzerine bir risale yazmış, bunu Abdülhamid'e ithaf etmiş ve bu çalışması için bir Osmanlı imparatorluk madalyası almıştır. Risalesini, Sultan'ı yaratıcının bir lütfu olarak tanımlayarak ve hükümdarın başarı ve reform günlerinin 'dünya kendi eksenini etrafında dönmeye devam ettiği sürece' sürmesi için dua ederek bitirmiştir⁴³. Bu tür övgü dolu sözlerin, katı Osmanlı basın sansürünün olduğu bir dönemde Suriyeli Protestanların yayım izni almalarına yardımcı olması muhtemel olsa da, bu Nahda kadınlarının dili, Butrus al-Bustani gibi daha önceki

⁴⁰ Rujina Shukri, 'al-Makatib wa-Luzumaha' [The Necessity of Libraries], *al-Nashra al-Uşbu'yya* 16 (20 April 1888): 123.

⁴¹ *Ibid.*, 121-2.

⁴² Maryam Zakka, 'al-Jidd wa-l-Ijtihad' [Diligence and Perseverance], *al-Nashra al-Uşbu'yya* 35 (27 August 1887): 373-4.

⁴³ Hanna Kurani, *al-Akhlaq wa-l-'Awa'id* [Manners and Customs] (Beirut: American Mission Press, 1891), 47. Courtesy of Near East School of Theology Special Collections. On the imperial medal, Bknz: Joseph T. Zeidan, *Arab Women Novelists: The Formative Years and Beyond* (Albany: State University of New York Press, 1995), 290.

(ATAD)

Protestan entelektüellerin ateşli Osmanlıcılığıyla da tutarlıdır⁴⁴. Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki bu kadın yazıları, o dönemde Sultan ile basın arasındaki karşılıklı fayda sağlayan ‘iki yönlü ilişkiyi’ yansıtmaktadır⁴⁵.

Osmanlı’ya sadakat ve İslam medeniyetinin ilerlemelerinden gurur duymanın ötesinde, Suriyeli Protestanlar da dini yazılarında İslami metinleri takdirle kullanmışlardır. Yazar ve romancı Feride Atiye (müjdecî Yusuf Atiye’nin kızı), Suriyeli erkeklerin el-Neşra el-Usbu’iyye’de yayınladıkları vaazlara mükemmel bir benzerlik gösteren bir makalesinde, ünlü Müslüman tarihçi İbn Haldun’un eserinde aktarıldığı şekliyle Abbasi lideri Tahir bin Hüseyin’in bilgeliğini vurguladı:

“Yalan ve yanlışlardan kaçın. Yalancıları küçümseyin ve iftiracıları uzak durun. Bir yalancıya yol verdiğiniz anda, hem bu dünyadaki hem de öteki dünyadaki etkileri bakımından işleriniz bozulmaya başlayacaktır⁴⁶.”

Atiye mesajında Abbasilerin bu metnini Yeremya 4:9’u yorumlamasını desteklemek için kullanmıştır: “Komşularınızdan sakının ve akrabalarınızdan hiçbirine güvenmeyin; çünkü bütün akrabalarınız birbirinin yerine geçer ve her komşu bir iftiracı gibi dolaşır” (NRSV). Bu Suriyeli Protestan yazar, Hıristiyan okuyuculara ruhani yönlendirme sunarken bile İslami bilgeliğin yararlılığını kabul etmiştir. Suriye’deki Arap Rönesansı sırasında dinler arası etkileşimin dinamik doğasını aktarmak için, Nahda entelektüellerini ele alışı, bu Suriyeli Protestan kadınların yazılarını diğer dini topluluklardaki çağdaşlarının eserleriyle birlikte değerlendirerek sonlandıracağım. Beyrut’ta Yahudi bir aileden gelen Nahda yazarı Esther Moyal (1873-1948), gazeteci ve dergi editörü olarak çalışırken Suriyeli Hıristiyan kadınlarla sık sık etkileşime girmiştir. Esther, İngiliz ve Amerikan misyon okullarına devam etti ve Suriyeli Protestan kadınların Beyrut’ta kurduğu *Bakurat Suriyya* (Suriye Şafağı) adlı ilk Suriyeli kadınlar derneğinin başkanı oldu⁴⁷. Bu kadın cemiyetinin bir diğer üyesi de 1891

⁴⁴ Abdul Latif Tibawi, ‘The American Missionaries in Beirut and Butrus al-Bustani’, in *Middle Eastern Affairs* 3, *St. Anthony’s Papers* 16, ed. Albert Hourani (London: Chatto & Windus, 1963), 181; Abu-Manneh, ‘Between Ottomanism and Syrian Nationalism’, 289.

⁴⁵ Ebru Boyar, ‘The Press and the Palace: The Two-Way Relationship between Abdulhamid II and the Press, 1876–1908’, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69: 3 (2006): 427.

⁴⁶ Farida ‘Atiye, ‘al-Hidhr wa-l-Intibah’ [Caution and Warning], *al-Nashra al-Usbu’iyya* 6 (1 February 1888): 42. Bu İngilizce çeviri şu kaynaktan alınmıştır İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, trans. Franz Rosenthal, vol. 2 (Princeton: Princeton University Press, 2006), 144.

⁴⁷ Lital Levy, ‘Partitioned Pasts: Arab Jewish Intellectuals and the Case of Esther Azhari Moyal (1873–1948)’, in *The Making of the Arab Intellectual*, ed. Hamzah, 128–63; Marile`ne Karam, ‘Esther Azhari

tarihli kitabını Sultan'a ithaf eden Protestan yazar Hannah Kurani'dir⁴⁸. Hannah ve Esther birlikte 1893'te Chicago Dünya Fuarı'na katılan Suriyeli kadınlar heyetinde yer aldılar⁴⁹. Hıristiyan çağdaşları gibi Ester de Arap-İslam kültürünün deyimlerini iyi biliyordu. Beyrut'taki Amerikan Kadın İlahiyat Okulu'nda yaptığı bir konuşmada Esther, genç kadın mezunların kadın ve erkeklerin eşit ve ortak olduğu yeni bir Arap toplumu yaratmak için inisiyatif almaları gerektiğini savundu. Daha sonra bu savunmayı misyon okullarında okuduğu Tevrat ya da Yeni Ahit'ten bir alıntıyla değil, "Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez" şeklindeki bir Kur'an ayetiyle destekledi⁵⁰. Ester'in sözleri ve faaliyetleri, on dokuzuncu yüzyıl sonu Suriyesindeki eğitimli elit için dini sınırların geçirgenliğini ortaya koymaktadır.

Suriyeli Müslüman kadınlar da Arap edebi ve entelektüel Rönesansına katıldı. Örneğin Zeyneb Fevvez (1860-1914), 1893 Dünya Fuarı'na "Müslüman bir kadın olarak karma (cinsiyet) toplantısına katılmayacağını" açıklayan Dağınık İnciler (al-Durr al-manthur fi tabaqat rabbat al-khudur) adlı kitabının bir kopyasını gönderdiği bildirilen Şii bir feministti⁵¹. O sıralarda Zeynep, Suriye'den Mısır'a göç etmişti, ancak Beyrut'taki Suriyeli Nahda kadınları topluluğuyla olan bağlantısı, Yahudi yazar Esther Moyal ve Protestan Hannah Kurani'yi Arap kadınlarının biyografik sözlüğü olan Scattered Pearls'e katkıda bulunmaya davet etmesiyle devam etti⁵². Bu kadınlar böylece kadın hakları ve eğitim konularında ilerleme kaydetmek için dinler arası işbirliğine girmişlerdir. Dünya Fuarı'na katılma konusundaki muhafazakâr duruşuna rağmen Zeynep, zamanının en açık sözlü feministleri arasındaydı. Yukarıda bahsi geçen Hannah ile toplumsal cinsiyet rolleri üzerine canlı bir basın tartışmasına girmiş ve kadın eşitliği konusunda Protestan çağdaşlarından çok daha ilerici bir duruş sergilemiştir⁵³.

Moyal (1873-1948): Aspects of a Modern Education in *Bilad al-Sham'*, in *Entangled Education: Foreign and Local Schools in Ottoman Syria and Mandate Lebanon (19-20th centuries)*, ed. Julia Hauser, Christine B. Lindner and Esther Moller (Wuerzburg: Ergon, 2016), 255-64.

⁴⁸ Kurani, *al-Akhlaq wa-l-'Awa'id*, 47.

⁴⁹ Baron, *Women's Awakening*, 20-1; Levy, 'Partitioned Pasts', 128-9.

⁵⁰ Levy, 'Partitioned Pasts', 143; *The Quran*, al-Ra'd 13.11.

⁵¹ Baron, *Women's Awakening*, 21. See also Marilyn Booth's comprehensive study of Fawwaz in *Classes of Ladies of Cloistered Spaces: Writing Feminist History through Biography in Fin-de-siecle Egypt* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015).

⁵² Levy, 'Partitioned Pasts', 129.

⁵³ Zeidan, *Arab Women Novelists*, 65.

Bu, Suriye'deki Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İşlam bağlamında kadının statüsü hakkında Amerikan destekçilerine sundukları raporlarda belirtmedikleri bir gerçektir.

Geç dönem Osmanlı Beyrut'undaki bu Suriyeli entelektüellerin hikâyeleri, modern Arap Rönesansının canlı dinler arası alışverişlerine bir bakış sunuyor. Onların seslerine kulak vererek, Arap İşlam dünyasında Müslümanlar ile dini azınlıklar arasında var olan çatışma söylemini ortadan kaldırmaya başlayabiliriz. Bugün özellikle Suriye'deki Arap Hristiyanlar için, bu tür işbirliği ve bir arada yaşama tarihlerini korumak ve üzerine inşa etmek bir elzemdır. Tarihsel Hristiyan-Müslüman ilişkilerine dair yeni bir anlatı önerirken, mezhepsel çekişme örneklerini göz ardı etme niyetinde değilim. Ancak bu tarihi yeni bir açıdan ele alarak, Osmanlı'nın son dönemlerinde Hristiyan misyonerlerin İşlam hakkındaki söylemlerine hâkim olan ve bugün de pek çok Batılı Hristiyan söyleminde hakim olan düşman motifinden uzaklaşabiliriz.

Sonuç

Bu çalışma, Amerikan Suriye Misyonusunun geleneksel tarihinin göz ardı ettiği bireylere ışık tutmak amacıyla öncelikli olarak Protestan Suriyeli Hristiyanların perspektiflerine odaklanmıştır. Erken dönem Suriye Protestan cemaatinin yazarları ve Nahda'nın Suriyeli entelektüelleri, Hristiyan-Müslüman ilişkilerine dair algımızı genişletiyor ve misyon tarihinin, yabancı bir sahnede Batılı aktörlerin basit bir anlatısı değil, çok katmanlı bir karşılaşma hikâyesi olduğunu hatırlatıyor. Henry Harris Jessup ve Suriye'deki misyoner meslektaşlarının evlerine (Amerika'ya) taşıdıkları İşlam imgeleri bu hikâyenin bir parçasıdır, ancak misyoner yazıları bu hikâyenin bütününe kapsamaz. Jessup'un çalışmalarını, İşlam üzerine misyonerlik yazılarını değerlendirirken odak noktası olarak seçtim çünkü Jessup'un kitapları bugün hala Suriye'deki Protestan misyonları hakkında en kolay erişilebilen ve en yaygın kullanılan kaynaklar arasında yer alıyor. Bu nedenle Jessup'un yayınları, okuyucuların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İşlam hakkındaki görüşlerini halen etkilemeye devam etmektedir.

Diğer eserlerinin yanı sıra Jessup'un *Suriye'de Elli Üç Yıl* (1910) adlı otobiyografisine internet üzerinden ücretsiz olarak ulaşılabilir. Bu son baskılardan birinde, kapakta kefiyesiyle ve akan cübbesiyle resmedilen adam

Henry Jessup değil, genç bir Bedevi'ydi⁵⁴. Bu fotoğraf Jessup'un otobiyografisinin orijinal baskısındaki iç illüstrasyonlar arasında yer alıyordu⁵⁵. Resmin, ön kapağa taşınması, yayıncılar açısından akıllıca bir pazarlama kararıydı. Kapaktaki Bedevi, kabile kıyafetleriyle, takım elbiseli ve kravatlı sade misyonerlerden ve kitapta resmedilen, çoğu on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile Batılı kıyafetler giyen Suriyeli Protestanlardan ayrılıyor. Adamın adı Gideon 'Aoud'du ve Suriye'deki misyonerler onun fotoğrafını iyi bir şekilde kullandılar ve onu kendi ülkelerindeki okuyuculara değerli bir Müslüman dönmesi olarak pazarladılar. Jessup'un kitapları dışında 'Aoud, sahayı Amerikalılarla paylaşan İngiliz Suriye Misionunun (British Syrian Mission) dergilerinde sayısız kez yer aldı⁵⁶. Bu misyonerler sadece 'Aoud'un imajından faydalanmakla kalmadılar, aynı zamanda hem İngilizler hem de Amerikalılar bu Bedevi adamın din değiştirmesinin hikâyesini anlattılar ve her bir misyonun onun dini dönüşümünü sağlamadaki rolünü vurguladılar⁵⁷. 'Aoud, Protestan misyonerlerle olan etkileşimlerini kendi kaleminden anlattıysa da, henüz bulunamamıştır. Dolayısıyla şimdilik, on dokuzuncu yüzyıl Suriyesinin yüzü olabilecek bu adam hakkında son sözü misyonerler söylüyor. Ancak Gideon 'Aoud, bir yüzden çok daha fazlasıydı. Bu çalışmada yazılarına yer verilen Suriyeliler gibi, bu Suriyeli Müslüman da misyoner raporlarının tam olarak yakalayamadığı bir tarihe ve sese sahipti. Amerikalı Protestan misyonerlerin Suriyeli Müslümanlar ve Hristiyanlar ile karşılaşmasında Hristiyan-Müslüman ilişkilerinin daha geniş hikâyesi için misyoner söylemlerinin ötesine geçerek Suriyeli Hristiyanların ve Müslümanların kendi yazılarına da bakmaya devam etmeliyiz.

⁵⁴ Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 1 (Sabine Press, 2007).

⁵⁵ 'Bedevi Cedan'ın orijinal fotoğrafı için bkz. Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 2 (New York: Fleming H. Revell, 1910): 541.

⁵⁶ M. Walker, 'Gideon the Bedouin: An Interview', *Daughters of Syria* (January 1906): 20-4; 'Among the Tents of Kedar: Gideon at Work', *Daughters of Syria* (October 1908): 13-15.

⁵⁷ M. L. J., 'Gideon: An Interview', *Daughters of Syria* (October 1908): 16-18; 'Gideon's Story', *Daughters of Syria* (October 1901): 16-17; Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 1, 360; Jessup *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 2, 541; Jessup, *Setting of the Crescent*, 37-48.

Kaynakça

- Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008)
- Ellen L. Fleischmann, 'Lost in Translation: Home Economics and the Sidon Girls' School of Lebanon, c. 1924–1932', *Social Sciences and Mission* 23 (2010)
- Ellen L. Fleischmann, 'Living in an "Isle of Safety": The Sidon Female Seminary in World War I', *Jerusalem Quarterly* 56 and 57 (2013/2014)
- Christine B. Lindner, 'Rahil 'Ata al-Bustani: Wife and Mother of the Nahda', in *Butrus al-Bustani: Spirit of the Age*, ed. Adel Beshara (Melbourne: IPhoenix, 2014)
- Christine B. Lindner, "'Making a way in to the heart of the people": Women in the Early Protestant Church in Beirut', *NEST Theological Review* 32: 2 (2011)
- Christine Leigh Heyrman, *American Apostles: When Evangelicals Entered the World of Islam* (New York: Hill and Wang, 2015)
- Heather J. Sharkey, 'Introduction: The Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters', in *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia*, ed. Heather J. Sharkey (Syracuse: Syracuse University Press, 2013)
- Heather J. Sharkey, 'Ambiguous Conversions: The Selective Adaptation of Religious Cultures in Colonial North Africa', in *Religious Conversions in the Mediterranean World*, ed. Nadia Marzouki and Olivier Roy (New York: Palgrave Macmillan, 2013)
- Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford: Stanford University Press, 2014)
- Deanna Ferree Womack, 'Conversion, Controversy, and Cultural Production: Syrian Protestants, American Missionaries, and the Arabic Press, ca. 1870–1915' (PhD diss., Princeton Theological Seminary, 2015)
- Thomas Kidd, *American Christians and Islam: Evangelical Culture and Muslims from the Colonial Period to the Age of Terrorism* (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2009)
- Samir Khalaf, *Protestant Missionaries in the Levant: Ungodly Puritans, 1820–60* (London/New York: Routledge, 2012)
- J. Christy Wilson, *Apostle to Islam: A Biography of Samuel M. Zwemer* (Grand Rapids: Baker, 1952)

Celal ÖNEY

İslam İngeleri: Amerikan Misyonerliği ve Arap Perspektifleri
Deanna Ferree Womack

- Ussama Makdisi, *Faith Misplaced: The Broken Promise of U.S.–Arab Relations: 1820–2001* (New York: Public Affairs, 2010)
- Henry Harris Jessup, *The Setting of the Crescent and the Rising of the Cross or Kamil Abdul Messiah: A Syrian Convert from Islam to Christianity* (Philadelphia: Westminster Press, 1898)
- Henry Harris Jessup, *The Mohammedan Missionary Problem* (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1879)
- Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 1 (New York: Fleming H. Revell, 1910)
- Henry Harris Jessup, 'Introductory Paper', in *The Mohammedan World of To-day, Being papers read at the First Missionary Conference on behalf of the Mohammedan World held at Cairo April 4th–9th, 1906*, ed. S. M. Zwemer, E. M. Wherry and James L. Barton (New York/London: Fleming H. Revel, 1906)
- Henry H. Jessup to Sir William Muir, 4 February 1891: Henry Harris Jessup Papers, Record Group 117-4-11, Day Missions Library Special Collections, Yale Divinity School, New Haven, Connecticut
- Abdul Latif Tibawi, *American Interests in Syria, 1800–1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work* (Oxford: Clarendon Press, 1966)
- Yusif 'Atiya, *al-Bakura al-Shahiyya fi al-Riwayat al-Diniyya* (Leipzig, 1893)
- Yusif 'Atiya, *Sweet First-Fruits: A Tale of the Nineteenth Century on the Truth and Virtue of the Christian Religion* (London: Religious Tract Society, 1893).
- Samuel M. Zwemer, 'Arabic Controversial Literature for Moslems', *The Missionary Review of the World* 24: 10 (October 1901)
- Isaac Mason, 'Christian Literature Chinese Moslems', *The Moslem World* 10: 2 (April 1920)
- Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)
- Dorothe Sommer, *Freemasonry in the Ottoman Empire: A History of the Fraternity and Its Influence in Syria and the Levant* (London: I.B. Tauris/New York: Palgrave Macmillan, 2015)
- Martin Strohmeier, 'Muslim Education in the Vilayet of Beirut, 1880–1918', in *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah (Kirksville, MO/Lanham, MD: Thomas Jefferson University Press, 1993)
- Marwa Elshakry, *Reading Darwin in Arabic, 1860–1950* (Chicago: University of Chicago Press, 2014)

(ATAD)

- 165 -

- Simon A. Wood, 'Researching "The Scripture of the Other": Niqula Ghabriyal's *Researches of the Mujtahids* and Rashid Rida's Rejoinder', *Comparative Islamic Studies* 6: 1–2 (2010): 181–216
- Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity: A Critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and His Associates (1898–1935)* (Leiden/Boston: Brill, 2009)
- Dyala Hamzah, 'From 'ilm to Sihafa or the Politics of the Public Interest (*maslaha*): Muhammad Rashid Rida and His Journal *al-Manar* (1898–1935)', in *The Making of the Arab Intellectual: Empire, Public Sphere and the Colonial Coordinates of Selfhood*, ed. Dyala Hamzah (New York: Routledge, 2013)
- Simon Wood, *Christian Criticisms, Islamic Proofs: Rashid Rida's Modernist Defense of Islam* (Oxford: Oneworld Publications, 2008)
- Avril A. Powell, 'Maulana Rahmat Allah Kairanawi and Muslim–Christian Controversy in India in the Mid-19th Century', *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1976): 61–3
- Avril A. Powell, *Muslims and Missionaries in Pre-mutiny India* (Richmond: Curzon, 1993)
- Muhammad Tahir al-Tannir, *Al-'Aqa'id al-Wathaniyya fi al-Diyana al-Nasraniyya* [The Idolatrous Doctrines in the Christian Religion], ed. Muhammad Sharqawi (Beirut: 1912/Cairo: 1993)
- William Muir (trans.), *The Torch of Guidance to the Mystery of Redemption* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1900)
- W. St. Clair Tisdall, 'The Latest Muhammadan Mare's Nest', *The Moslem World* 3: 1 (October 1913): 407–15
- Butrus Abu-Manneh, 'The Christians between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus al-Bustani', *International Journal of Middle East Studies* 2 (1980): 292–3
- Stephen Paul Sheehi, 'Inscribing the Arab Self: Butrus al-Bustani and Paradigms of Subjective Reform', *British Journal of Middle Eastern Studies* 27: 1 (2000)
- Rujina Shukri, 'al-Makatib wa-Luzumaha' [The Necessity of Libraries], *al-Nashra al-Usubu'iyya* 16 (20 April 1888)
- Maryam Zakka, 'al-Jidd wa-l-Ijtihad' [Diligence and Perseverance], *al-Nashra al-Usubu'iyya* 35 (27 August 1887)
- Hanna Kurani, *al-Akhlaq wa-l-'Awa'id* [Manners and Customs] (Beirut: American Mission Press, 1891)

Celal ÖNEY

İslam İngeleri: Amerikan Misyonerliği ve Arap Perspektifleri
Deanna Ferree Womack

- Joseph T. Zeidan, *Arab Women Novelists: The Formative Years and Beyond* (Albany: State University of New York Press, 1995)
- Abdul Latif Tibawi, 'The American Missionaries in Beirut and Butrus al-Bustani', in *Middle Eastern Affairs* 3, *St. Anthony's Papers* 16, ed. Albert Hourani (London: Chatto & Windus, 1963)
- Ebru Boyar, 'The Press and the Palace: The Two-Way Relationship between Abdu'lhamid II and the Press, 1876–1908', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69: 3 (2006)
- Farida 'Atiya, 'al-Hidhr wa-l-Intibah' [Caution and Warning], *al-Nashra al-Uсбу'iyya* 6 (1 February 1888): 42. This English translation is taken from Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, trans. Franz Rosenthal, vol. 2 (Princeton: Princeton University Press, 2006)
- Lital Levy, 'Partitioned Pasts: Arab Jewish Intellectuals and the Case of Esther Azhari Moyal (1873–1948)', in *The Making of the Arab Intellectual*, ed. Hamzah, 128–63
- Marilene Karam, 'Esther Azhari Moyal (1873–1948): Aspects of a Modern Education in Bilad al-Sham', in *Entangled Education: Foreign and Local Schools in Ottoman Syria and Mandate Lebanon (19–20th centuries)*, ed. Julia Hauser, Christine B. Lindner and Esther Moller (Wuerzburg: Ergon, 2016), 255–64
- Marilyn Booth "Comprehensive study of Fawwaz" in *Classes of Ladies of Cloistered Spaces: Writing Feminist History through Biography in Fin-de-siecle Egypt* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015)
- Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, vol. 1 (Sabine Press, 2007)
- M. Walker, 'Gideon the Bedouin: An Interview', *Daughters of Syria* (January 1906)
- M. Walker, 'Among the Tents of Kedar: Gideon at Work', *Daughters of Syria* (October 1908)

(ATAD)

- 167 -